Засновник — Міністерство освіти і науки України
Видавець — Видавниче підприємство «Деміур»
Реєстраційне свідоцтво КВ №378 від 12.01.94 р.

РІДНА ШКОЛА

Щомісячний науково-педагогічний журнал
ISSN 0131- 6788

Видається з травня 1922 року

№ 1-2 (937-938) • січень—лютий • 2008

Головний редактор
Анжеліна ПУГАЧ

Редакційна рада:

Віктор АНДРУЩЕНКО, Галік АРТЕМЧУК, Іван ВАКАРЧУК, Микола ЄВТУХ, Валентин ЗАЙЧУК, Іван ЗЯЗЮН, Олександр КИРИЧУК, Василь КРЕМЕНЬ, Станіслав НІКОЛАЄНКО, Неля НИЧКАЛО, Віктор ОГНЕВ'ЮК, Павло ПОЛЯНСЬКИЙ, Володимир ПУГАЧ, Олександр РОМАНОВСЬКИЙ, Валентин ТЕСЛЕНКО, Анатолій ФУРМАН, Іван ЩЕРБАТЕНКО

Літературний редактор:
Валентина ВДОВИЧЕНКО

Редакція розглядає рукописи обсягом до 20 сторінок, передруковані на машинці або роздруковані з дискети у форматі Word (додається) через 2 інтервали. Автори статей подають також повні відомості про себе, ким і де працюють або навчаються, фото розміром 6 см х 9 см, домашню адресу з поштовим індексом, копію довідки про ідентифікаційний код.

Редакція зберігає за собою право на редагування і скорочення статей. Думки авторів не завжди збігаються з точкою зору редакції. За достовірність фактів, цитат, імен, назв та інших відомостей відповідають автори. Статті не рецензуються і не повертаються.

Редакція приймає благодійні внески, а також замовлення на випуск тематичного номера, окремого розділу або вміщення реклами за кошти замовника. Наш розрахунковий рахунок №26005135573 у ВАТ АБ «Укргазбанк», МФО 320478. Інд. код 23513009.

Посилання на публікації «Рідної школи» обов'язкові.

Адреса редакції: 01103, Київ-103, провул. Академіка Філатова, 3/1 (п'ятий під'їзд, перший поверх),

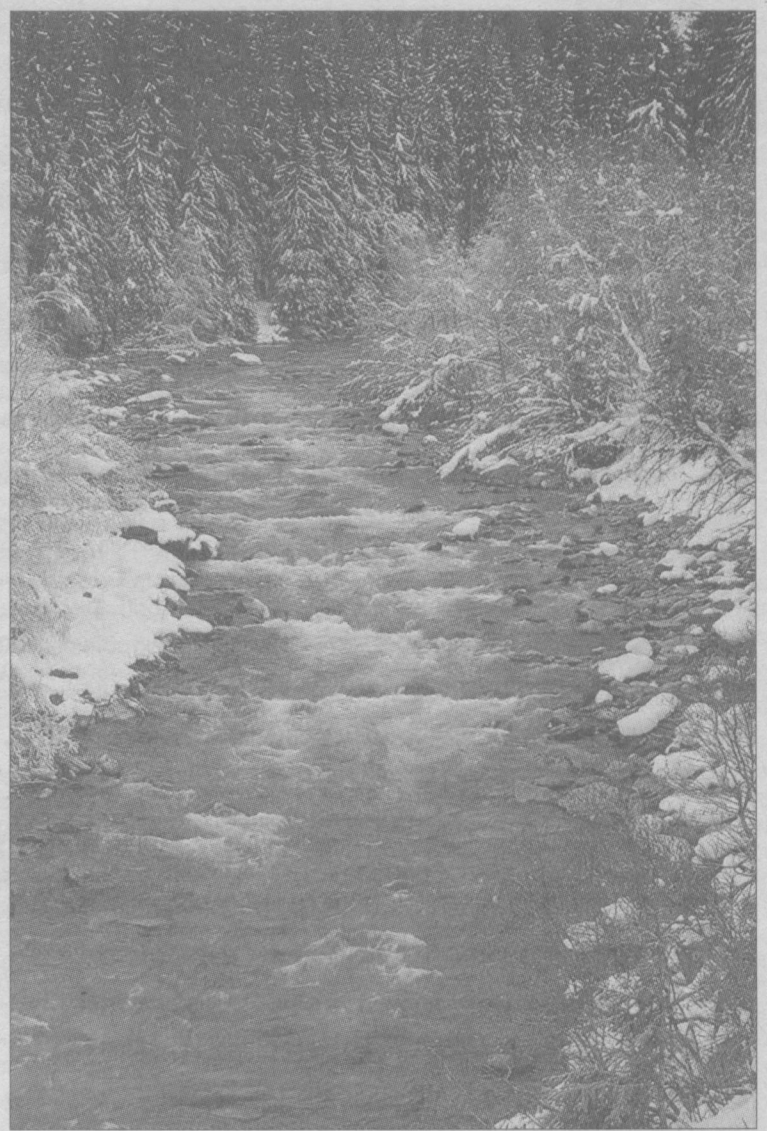
Телефони:
Головний редактор
229-52-79

телефон-факс:
(044) 528-32-52

Видрукувано з оригінал-макета на ПП «Видавництво «Фенікс», м. Київ–03680, вул. Шутова, 13 б. Свідоцтво ДК №271 від 07.12.2000 р.

На першій сторінці обкладинки Міністр освіти і науки України Іван Вакарчук

© «Рідна школа», 2008

«Рідна школа» —

добрий порадник кожного освітянина, вченого, методиста, усіх, хто вболіває за розбудову освіти в Україні, оновлення її змісту, вдосконалення форм і методів навчання учнів.

Журнал входить до переліку видань ВАКу України, публікації в яких зараховуються як наукові при захисті кандидатських і докторських дисертацій.

Передплачуйте і читайте наш часопис!

Індекс 74442

Підписано до друку 25.01.2008. Формат 60x84 1/8. Папір газетний. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 12,0. Умовн. фарбо-відб. 16,8. Обл.-вид. арк. 16,0. Зам. 8-098.

ЗМІСТ

СТУДІЇ: ПЕДАГОГІКА І ПСИХОЛОГІЯ

ЛИПОВА Людмила, ЗАМАСКІНА Поліна, МАЛИШЕВ Віктор — Профільне навчання: теорія і практика 3

ГРИНЧЕНКО Наталія — Теоретичний аналіз формування соціально гармонійної особистості учня 6

ЦИМБАЛАРУ Анжеліка — До поняття «проектно-технологічна діяльність учителя» 8

СТУДІЇ: ВИХОВАННЯ

БЕХ Іван — Виховний процес: глибинні психологічні чинники оптимізації 11

БОЙКО Алла — Методологія, теорія, практика виховання — єдина система 16

КРАВЧЕНКО Тамара — Національна самосвідомість як складова соціалізації підлітків 21

ПРОБЛЕМИ СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ

МЕЛЕШКО Віра — Середовищний підхід: досвід експериментальної роботи у сільській школі 24

ОСВІТА І РИНОК

ВЕРБИЦЬКИЙ Володимир — Фандрайзинг — альтернативне рішення для здійснення діяльності позашкільних навчальних закладів (лекційний матеріал для курсів підвищення кваліфікації керівників позашкільних навчальних закладів) 28

МЕТОДИКА. ПРАКТИКА. ДОСВІД

ТОПУЗОВ Олег, МАЛЬЦЕВА Лілія — Геолого-геоморфологічні знання у процесі вивчення фізичної географії в загальноосвітній школі 37

МІРОНЕЦЬ Людмила — Створення та використання комп'ютерних презентацій під час навчання біології 40

ПУЧКОВ Ігор — Впровадження електронного підручника в навчальний процес вищого навчального закладу 42

ЛАЗЬКО А.М. — Соціальна активність студентів медичних коледжів: дослідно-експериментальний аналіз 44

ГЛАДИШЕВСЬКА Лілія — Естетичне виховання студентів Поліцейського фінансово-правового коледжу 48

ПЕРЕХЕЙДА Олександр — Управління інноваційним процесом у гімназії 51

СТАРОВОЙТ Світлана — Технологізація освітнього процесу в Україні 54

КАРАМАНОВ Олексій — Розвиток пізнавальної активності учнів засобами музейної педагогіки 57

ПАСТОВЕНСЬКИЙ Олександр — «Школа-родина» як альтернативний навчальний заклад в умовах складної демографічної ситуації Поліського регіону 58

КРИВЕЦЬ Світлана — Теоретичне обґрунтування критеріїв та ознак сформованості інформаційно-пошукової компетентності майбутніх учителів 60

ГУСАК Тетяна — Навчання письмовому мовленню іноземних мов на початковому етапі 63

КОПОСОВ Павло — Чому діти так люблять казку (через гру до знань) 65

АВТОРСЬКІ ШКОЛИ

МОСТОВА Таїса — Унепокорений Шаталов 67

ЗАЛУЦЬКИЙ Олександр — Гуманістичні засади в сучасному освітньо-виховному процесі 69

ПОГЛЯД В ІСТОРІЮ

СКИБА Марія, СКИБА Юрій — Шкільний підручник з біології 20—30-х років XX ст. 71

БУТЕНКО Ольга — Ідеї сімейного виховання в творчій спадщині просвітителів XVIII ст. 74

ЗА РУБЕЖЕМ

РЕМЕЗОВСЬКА Надія — Національний навчальний план як чинник стандартизації шкільної освіти в Англії та Уельсі 76

ЦИПКО Вікторія — Сучасні тенденції розвитку вищої освіти в країнах Європейського союзу 78

Шкільний підручник з біології 20—30-х років XX ст.

Марія СКИБА,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики навчання природничо-географічних дисциплін НПУ імені М.П. Драгоманова

Юрій СКИБА,

кандидат біологічних наук, доцент, завідувач кафедри екології НПУ імені М.П. Драгоманова

Важливе місце у навчальному процесі займає підручник. Він є головним носієм навчальної інформації. Підручник не завжди відігравав однозначну роль у школі. У 20-х роках XX ст. на сторінках преси велася дискусія про місце підручника у процесі оволодіння знаннями. Деякі педагоги заперечували його роль і вважали, що найкращим підручником є саме життя. Проте досвід роботи школи показав, що відсутність підручників негативно впливала на міцність знань учнів, ускладнювала роботу вчителів, оскільки учням доводилося конспектувати навчальний матеріал. Через відсутність або недостатню кількість підручників урок часто перетворювався на читання матеріалу вголос. Це призводило до зниження якості знань школярів.

У 20-х роках, крім підручників, видавалися робочі книги, хрестоматії, журнали-підручники. Наркомос рекомендував створювати так звані «місцеві підручники». У навчальному процесі використовувалися також підручники, видані до 1917 р. та перевидані у 20-х роках («Краткий учебник ботаники» В. Половцева, «Человек и животные» Б.Райкова та ін.). З метою забезпечення підручниками школи України отримували їх від Наркомосу РРФСР. Деякі з них були перекладені українською мовою.

Серед підручників, виданих безпосередньо в Україні, варто відзначити: «Ботаніку» О.Соколовського, «Підручник зоології» Л.Короб'їної, Н.Павлової, В.Яковлєва, «Життя людського тіла» В.Нагорного, серію робочих книг з природознавства («Робоча книжка з природознавства» для другого концентру трудових шкіл Д.Мірошниченка та Ю.Манійленка (1930, ч.1), «Підручник природознавства (жива природа)» для 5-го року навчання М.Бродського та Ю.Розума (1932), «Природознавство» для 5-го року навчання В.Хімича та Ю.Розума (1932), «Природознавство» для 6-го року навчання (1932, випуск І), який склали Т.Радіонова, В.Підліснюк та ін., «Природознавство» для 7-го року навчання (1932, випуск І) тощо).

У 1928 р. на сторінках «Виробничої думки» (тижневого додатка до газети «Народний учитель») широко розгорнулася дискусія «Радянській школі — новий підручник». Науково-педагогічний Комітет управління соціального виховання запропонував для обговорення такі вимоги до підручника з природознавства: відповідність науково-матеріалістичному світогляду, виробнича база як основа змісту, достатня кількість матеріалу для самостійного опрацювання учнями та для інших форм роботи (лекцій, бесід, самостійного читання), теоретичний виклад на основі явищ і об'єктів, доступних для безпосереднього спостереження, взаємозв'язок і наступність між підручниками, здатність забезпечити суму знань відповідно до програми, еволюційне вчення як провідна ідея, що об'єднує весь матеріал живої природи *[1, с.5—6]*.

Вчителями-практиками та методистами-біологами були запропоновані ще такі вимоги: науковість, наявність антирелігійної пропаганди, сезонність, дозування завдань, наявність завдань для колективного опрацювання, цікавий виклад, естетичне оформлення тощо *[2, с.10—11]*.

Висловлювалися цікаві думки і щодо принципів розміщення матеріалу в шкільних підручниках. Так, О.Булдовський виступав проти систематичного принципу в розміщенні матеріалу. Педагог пропонував вивчення біологічного матеріалу здійснювати на основі природних угруповань («суспільств природи»). Він вважав, що на основі вивчення таких об'єктів, як озеро, ліс, поле тощо, можна ознайомити учнів із впливом оточення на організм, пристосуваннями до умов життя, прикладами біогенетичного закону, еволюцією організмів *[3, с.7—8]*.

Коротко зупинимося на характеристиці методичного апарату окремих підручників з біології.

Серед навчальної літератури з **ботаніки** цього періоду виділявся підручник *В.Половцева «Краткий учебник ботаники»* вчетверте перевиданий у 1924 р. (І видання 1909 р.) і призначений для шкіл ІІ ступеня РРФСР та для самоосвіти *[4]*. У підручнику вміщено матеріал з морфології, анатомії та фізіології рослин. Подекуди текстовий матеріал переходить у керівництво до виконання дослідів. Звертається увага на постановку експерименту, самостійне дослідження, а підручник «є лише посібником до цього вивчення» *[там само, с.6]*. Поряд із текстовим матеріалом вміщені рисунки, таблиці інформативного характеру. В кінці окремих глав подані висновки. Терміни та висновки виділені. Недоліки цього підручника — перенасиченість термінами, відсутність завдань і запитань тощо. Перевидання підручника суттєвих змін не зазнали.

Варто розглянути підручник *М.Бубликова «Опытная ботаника»*, побудований на основі лабораторно-дослідницького методу, відповідно до дальтон-плану *[5]*. Друге видання його вийшло у 1925 р. У підручнику викладено мате-

ріал із анатомії, морфології та фізіології рослин, який розрахований на два концентри: для молодших і старших груп. Матеріал для старших груп уміщував відомості з фізіології рослин, їх розмноження та класифікацію. Виклад матеріалу здійснювався за такою схемою: вступ — досліди — теоретичні відомості — висновки. Поряд із основним текстом подавалися додатки та рисунки.

Недоліками підручника є відсутність завдань та запитань для закріплення і повторення вивченого матеріалу, низька якість деяких рисунків, відсутність матеріалу із систематики квіткових рослин, невідповідність чинній програмі з біології. Однак, незважаючи на це, книга витримала чотири видання.

Заслуговує на увагу навчальна книжка *Б.Ігнатьєва і Ф.Жарова «Растение, его жизнь и польза, им приносимая»*, допущена Науково-педагогічною секцією Державної Вченої Ради (ДВР) для шкіл II ступеня (1925, 3-тє видання) *[6]*. У ній уміщені відомості з анатомії, морфології, фізіології рослин, сільського господарства, а також основи еволюційної теорії. Матеріал структурований відповідно до принципу сезонності, і його опрацювання рекомендувалося здійснювати протягом 2–3 років. Виклад матеріалу подано у вигляді опису дослідів, екскурсій, розгляду природних об'єктів. Перед темами вміщені вірші, загадки, прислів'я та приказки, вислови відомих біологів. У кінці кожної теми подані висновки і різноманітні завдання: провести спостереження, виконати досліди, описати за малюнком, навести приклади, дати відповіді на запитання тощо. Запитання спрямовані на розвиток логічного мислення («Подумайте, чому у кімнатних рослин дуже рідко бувають плоди, хоча багато з них добре цвітуть? *[там само, с.3]*, «Чому у латаття білого «продихи» розміщені на верхньому боці листка, а у звичайних рослин — на нижньому?» *[там само, с.121]*). Крім ботанічного матеріалу, подані описи місяців року (зміни в природі, погода, сільськогосподарські роботи). Поряд із основним текстовим матеріалом уміщені додатки, набрані дрібнішим шрифтом, таблиці інформативного характеру, рисунки, кольорові таблиці. Відомості про систематичні групи рослин викладені дуже стисло, безсистемно. У кінці книжки вміщені відповіді на деякі складні запитання, алфавітні покажчики рослин, ботанічних термінів, вказана література для опрацювання окремих питань. Книжка витримала дев'ять видань, що свідчить про її тодішню популярність.

Основними недоліками цього навчального посібника є перенасиченість матеріалом та невідповідність шкільній програмі.

Особливої уваги заслуговує підручник *О.Соколовського «Ботаніка»*, виданий у 1928 р. і дозволений Державним науково-методологічним комітетом (ДНМК) УРСР по секції соціального виховання для II концентру трудової школи України *[7]*. Підручник містив 177 рисунків. Матеріал у ньому викладений з урахуванням фенологічного принципу. Починався він з опису окремих найголовніших родин та сільськогосподарських культур, далі подавалися відомості з морфології, анатомії, фізіології та екології рослин. Завершувався курс оглядом найголовніших відділів (від квіткових рослин до бактерій, тобто викладений у низхідному порядку). В основу вивчення матеріалу покладено дослідницький метод: будова та фізіологічні процеси вивчалися на базі лабораторних робіт і екскурсій. У кінці кожної роботи подавалися висновки. У підручнику вміщені завдання для самостійної роботи, які включали спостереження за рослинами, пояснення тих чи інших явищ, збирання колекцій і гербаріїв, порівняння тощо (наприклад, «Наберіть стиглих шишок, що почали розлущуватися, і довідайтесь: 1) в якому повітрі, вогкому чи сухому, шишки розкриваються; 2) що робиться з розкритою шишкою, якщо її покласти у вогке місце? Яке це може мати значення для рослини за природних обставин?») *[там само, с.264]*. Крім того, у ньому подані інструкції для проведення дослідів із завданнями: замалювати, поміркувати, простежити, з'ясувати ті чи інші явища, зробити записи в зошиті. Щодо структури підручника, то спочатку викладено матеріал із фізіології, а потім з анатомії і морфології рослин (наприклад, вивчення листка починалося з процесу фотосинтезу, випаровування води, далі — внутрішня будова листка, в кінці — зовнішня будова і різноманітність листків). З метою активізації уваги учнів текст у деяких місцях переривається запитаннями (наприклад, «Чи сіють у господарствах вашої місцевості чистосортний овес? Який саме?») *[там само, с.44]*.

Основним недоліком підручника були низька якість ілюстрацій та відсутність запитань для повторення і закріплення матеріалу.

Серед підручників із курсу **зоології** варто згадати *«Человек и животные» Б.Райкова*, третє видання якого вийшло в 1920 р. *[8]*. У ньому подані короткі відомості про системи органів людського тіла та зоологічний матеріал, викладений у змішано-висхідному порядку (спочатку хребетні, потім безхребетні тварини у висхідному порядку). В основі викладення матеріалу лежить біологічний принцип: звертається увага на пристосування тварин до умов середовища та їхню поведінку. Автор вважає біологічний метод (за його правильного тлумачення) «одним із найважливіших надбань методики природознавства за останні 20 років» *[там само, с.5]*.

Відомості про місцеві види тварин у підручнику подаються розширено, а інші — оглядово. Під час викладення матеріалу часто застосовується метод порівняння: описуючи представників певного класу, автор порівнює їх з розглянутими раніше. У кінці підручника подано також інформацію про класифікацію тварин. Крім основного текстового матеріалу, вміщені додатки та рисунки. У тексті є окремі завдання і запитання, що вимагають від учнів власних спостережень, розвивають логічне мислення (наприклад, «Зверніть увагу, як змінюються у людей зіниці на сонці і в затінку?» *[там само, с.48]*, «Чим шкідливі погані зуби?» *[там само, с.35]* та ін.).

У 1925 р. була видана навчальна книжка *О.Яхонтова «Мир животных»*, допущена для шкіл II ступеня РРФСР *[9]*. Перша частина книги включала вивчення членистоногих, риб, земноводних, плазунів та птахів (особливості зовнішньої будови, поведінка, внутрішня будова, представники, їхнє значення та походження). Матеріал із систематики тварин викладений у змішаному порядку. Поряд з російською видовою назвою подана і латинська. Після вивчення кожного класу тварин з метою узагальнення та систематизації знань підведено підсумок. Підручник побудовано на основі дослідницького методу з урахуванням фенологічного та загальнобіологічного принципів. Як указує автор у передмові, «...текст книжки повинен слугувати не матеріалом для заучування, а насамперед бути дороговказом для самодіяльної дослідницької роботи учня і тільки після такої роботи учневі дається матеріал інформативного і довідкового характеру...» *[там само, с.6]*. Тому автор часто уникає детальних висновків, даючи учням можливість зробити їх самостійно у результаті досліджень. З метою розвитку логічного мислення учнів до деяких текстів подаються запитання.

У книжці вміщені таблиці для визначення окремих представників систематичних груп та завдання для учнів (замалювати, поспостерігати, скласти таблицю, описати, зробити колекцію тощо, наприклад: «Помістіть мертву гусінь, обплетену жовтими коконами, у скляночку, заткнуту жмутиком вати або зав'язану марлею, і поспостерігайте за появою їздців: розгляньте в лупу цих комах» *[там само, с.26]*, «Замалюйте рибу з черевного боку, позначивши всі розташовані там органи» *[там само, с.116]*, «Прослідкуйте дихальні рухи ящірки: чим вони відрізняються від дихальних рухів жаби, і від чого може залежати ця різниця?» *[там само, с.13]*). Запитання переважно репродуктивного, порівняльного і вікторинного характеру (наприклад, «Яке значення має кров? Для чого потрібне серце і в чому полягає його робота? Яка кров проходить через серце риби і куди вона звідти прямує?» *[там само, с.123]*). Деякі з них містять у собі готову відповідь. Книжка містить також і еволюційний матеріал: про походження окремих систематичних груп, вимерлих і сучасних представників, штучний добір, породи домашніх тварин тощо.

Заслуговує особливої уваги *«Підручник зоології» Л.Коробʼїної, Н.Павлової, В.Яковлєва* (1928 р.), ухвалений ДНМК Наркомосвіти УРСР по секції соціального

виховання для V та VI груп семирічної трудової школи *[10]*. Підручник був написаний відповідно до комплексної програми Наркомосвіти УРСР (1926 р.). У ньому переважав матеріал виробничого характеру, де значна увага приділяється шкідникам сільського господарства, свійським тваринам, їхнім паразитам та промисловому значенню тварин. Відомості із систематики тварин викладені у змішаному порядку. Після вивчення кожного ряду тварин вміщені завдання для самостійної роботи: складання колекцій, вивчення будови окремих представників на природних об'єктах, спостереження за ними, анатомування тварин та інструкції до виконання цих робіт. У кінці кожного класу, типу тварин як підсумок подано характерні ознаки даних таксономічних одиниць.

У підручнику вміщені, крім текстового матеріалу, рисунки, таблиці порівняльної будови найбільш поширених представників окремих класів, українсько-російський словник термінів та покажчик рослин і тварин, згаданих у підручнику (українською, російською та латинською мовами) із зазначенням сторінки, де вони згадані. Поряд із перевагами у підручника були й недоліки: перенасиченість інформативним матеріалом, наявність помилок стилістичного характеру, низька якість рисунків тощо.

Серед навчальних видань з **анатомії і фізіології людини** слід відзначити підручник *«Человек» Є.Аркіна*, який був допущений Науково-педагогічною секцією ДВР для шкіл II ступеня. У 1928 р. вийшло його п'яте, виправлене, видання *[11]*, що свідчить про його популярність. У підручнику викладено матеріал про будову та функціонування органів і систем органів людського тіла. З метою відтворення вивченого матеріалу, розвитку спостережливості, логічного мислення подані запитання (наприклад, «У якій атмосфері — сухій чи вологій — легше переноситься висока температура і чому?» *[там само, с.190]*, «Які м'язові рухи ви вважаєте найбільш корисними для кровообігу?» *[там само, с.125]*), завдання, задачі, досліди. Поряд з основним текстовим матеріалом уміщені тексти-додатки та рисунки. Враховуючи переваги цього підручника, слід звернути увагу на його недоліки: надмірну деталізацію окремих розділів (наприклад, «Скелет»), їх складність, наявність завдань для проведення дослідів над собою.

Серед робочих книжок, які видавалися в 20-х — на початку 30-х років, варто виділити таку: *«Людина. Анатомія, фізіологія та гігієна» В.Левченка* (1930), яку ДНМК Наркомосвіти УРСР дозволив використовувати як посібник у робочих бібліотеках учня *[12]*. У цій книжці подано основний матеріал з анатомії, фізіології та гігієни людини відповідно до програм другого концентру шкіл соцвиху. В її основі — самостійні роботи, спостереження, досліди учнів. У кінці кожного розділу вміщено теоретичний матеріал у вигляді статей для читання. Крім того, розроблено інструкції для виконання практичних та лабораторних робіт (подано перелік приладів і матеріалів та рекомендації щодо виконання роботи). Під час виконання робіт учням пропонувалися завдання: порівняти, поспостерігати, замалювати, скласти діаграми, також подано зразки графіків, діаграм, довідкові таблиці.

Недоліками цієї робочої книжки є наявність стилістичних помилок, неправильно з наукового погляду подано трактування окремих явищ (наприклад, різниця в зростанні робітників і неробітників, багатих і бідних).

ДНМК Наркомосвіти УРСР по секції соціального виховання в установах соцвиху був допущений підручник *О.Нагорного «Жизнь и строение человеческого тела (физиология и анатомия человека»* (1928), перевиданий у 1931 р. українською мовою *[13]*. Він охоплював питання будови та функціонування людського організму, що уподібнювався робочій машині. Крім текстового матеріалу, вміщені рисунки, схеми, таблиці інформативного характеру. Надмірна деталізація матеріалу, відсутність завдань і запитань, низька якість рисунків робили цей підручник малопридатним для використання в школі.

Із **основ еволюційного вчення та загальної біології** в 20-х роках у школах використовувалася робоча книга *Ф.Дучинського «Эволюционное учение»*, допущена Науково-педагогічною секцією ДРВ для шкіл II ступеня *[14]*. У 1928 р. вийшло п'яте її видання. У ній висвітлювалися матеріали з історії еволюційного вчення, вчення Ламарка, основні положення дарвінізму; подавалися короткі відомості із селекції, про походження людини та життя на Землі, розвиток органічного світу, докази еволюції. У кінці книжки вміщено додаток, в якому подавалися рекомендації щодо організації екскурсій та гуртків. До кожної глави додавався список найпопулярнішої і найновішої літератури для поглибленого опрацювання питань окремими учнями чи гуртками. У книжці вміщено рисунки, подані запитання і завдання для учнів (дослідницького та порівняльного характеру, для спостережень у природі, складання колекцій, побудови діаграм тощо).

Вадами цього видання були: занадто деталізоване висвітлення окремих тем, перевантаженість деяких розділів великою кількістю задач і вказівок для роботи, помилки стилістичного характеру, неправильно побудовані запитання (наприклад, «Пригадайте, які умови потрібні для проростання насіння. Чи потрібні повітря, світло, вода, тепло?» *[там само, с.145]*.

У 1927 р. була видана робоча книжка *В.Наталі під назвою «Биология. Рабочая книга для школ II ступени»*, допущена Науково-педагогічною секцією ДРВ для шкіл II ступеня *[15]*. Вона складалася з двох частин: I ч. — для учня, II — для вчителя. У першій частині висвітлено основні питання із загальної біології та еволюційного вчення: пристосування живих організмів до умов середовища, розмноження, походження людини і життя на Землі, спадковість, мінливість, штучний добір тощо. У передмові вказано, що цей посібник є робочою книжкою для самостійної роботи учня з курсу біології. Книжка містить матеріали двох видів: самостійні роботи для учнів і теоретичний виклад основних питань, опрацювання яких неможливе в ході самостійної роботи. Частина робіт побудована відповідно до дослідницького методу опрацювання матеріалу самими учнями: подаються вказівки до виконання роботи, її хід, але не дано пояснення тих явищ і процесів, які учні повинні дослідити самостійно.

До деяких робіт подані пояснення, рисунки, що допомагає учням розібратися в навчальному матеріалі. До самостійних робіт вміщено завдання різного характеру: замалювати, порівняти, описати, скласти таблицю, гербарій та ін. Теоретичний матеріал після них є доповнювальним до теми, що вивчається. Виконання частини робіт базується на набутих знаннях з ботаніки та зоології. Ілюстративним матеріалом до книжки є рисунки.

Друга частина — посібник для вчителя — є доповненням до книжки для учня. Як зазначено у передмові, він є методичним посібником саме до першої частини — робочої книжки для учнів. Посібник складається із загальної частини, спеціальної частини та списку літератури для вчителя. У загальній частині висвітлені зміст і методи роботи та методичні рекомендації для користування книжкою для учня. Найбільш доцільним методом, який відповідав завданням школи, був дослідницький. Він ґрунтувався на «самостійному лабораторному і екскурсійному вивченні учнями матеріалу природи, причому вивченні, яке веде до самостійних висновків» *[там само, с.6—7]*. Зверталася увага на те, що результати роботи повинні бути зафіксовані у формі записів і рисунків. До частини матеріалу, яка не може бути опрацьована дослідницьким методом, рекомендувалося використовувати демонстративний або ілюстративний методи.

У спеціальній частині до кожної глави і кожної теми подано схему вивчення матеріалу, короткі методичні рекомендації щодо проведення самостійних робіт (наприклад, для вивчення теми «Рослина і волога» рекомендується провести дві екскурсії та самостійну дослідницьку роботу).

У 1927 р. була видана *«Рабочая книжка по эволюционному учению (Происхождение и развитие живых существ на Земле)» М.Беляєва [16]*. Цей посібник був допущений Науково-педагогічною секцією ДВР для старших груп шкіл II ступеня РРФСР. Матеріал книжки був викладений на основі дослідницького методу, за винятком тих питань, які неможливо опрацювати відповідно до нього. У зв'язку з цим більшість розділів починалися запитання-

ми, завданнями для самостійного дослідження, далі розміщувалися теоретичний матеріал та висновки. Задачі, завдання (провести досліди, поспостерігати, зробити висновки, обчислити, побудувати варіаційні криві, діаграми, порівняти тощо), запитання були «вкраплені» у текст, а також виділені в окремі рубрики (наприклад, завдання до теми «Боротьба з несприятливими умовами зовнішнього середовища: «Встановіть різницю в пристосуванні до зимового періоду листяних і хвойних дерев. Дослідіть пристосування трав'янистих рослин до нестачі вологи; обстежте суху піщану луку. Порівняйте рослини цієї луки із рослинами, що ростуть у нормальних умовах вологості (наприклад, на заплавній луці). Яка різниця у довжині кореневої системи, в розмірах, контурі і кольорі листків, опушенні і т. ін.? (Порівняйте колекції)» *[там само, с.87–88]*. У посібнику вміщено відомості про мінливість, еволюцію організмів, вчення Ламарка, Дарвіна, Менделя тощо. Вчення Дарвіна і Ламарка викладені у вигляді цитат їхніх праць. Практичне значення еволюційного вчення виділене в окремий розділ. Крім основного текстового матеріалу, вміщено додатковий текст, рисунки, таблиці, схеми тощо.

Ця робоча книжка мала такі недоліки: відсутність вступу, надмірна деталізація окремих питань (зокрема про варіаційні ряди) і водночас відсутність матеріалу про походження людини, рослинного і тваринного світу, відсутність чітких визначень окремих понять (спадковість, мінливість, вид тощо).

Література

1. *Вимоги* до підручника з природознавства // Виробнича думка. — 1928. — №5. — С.5–6.
2. *Романченко* Про підручники з природознавства // Виробнича думка. — 1928. — №10–11. — С.10–11.
3. *Булдовський О.* До питання про підручник з природознавства // Виробнича думка. — 1928. — №16. — С.7–8.
4. *Половцев В.* Краткий учебник ботаники: Для школ II ступени и для самообразования / Под ред. Г.Боча. — 4-е изд. — М.П.: Гос. изд-во, 1924. — 169 с.
5. *Бубликов М.* Опытная ботаника: Учебный курс ботаники, построенный на основе лабораторно-исследовательского метода. — Л.: Сеятель, 1927. — 176 с.
6. *Игнатьев Б.В., Жаров Ф.О.* Растение, его жизнь и польза, им приносимая: Учебная книга для единой общеобразовательной школы и для самообразования. — 3-е изд. — М. — Л.: Гос. изд-во, 1925. — 344 с.
7. *Соколовський О.* Ботаніка: Підручник для другого концентру трудових шкіл. — 2-ге вид. — Харків: Держ. вид-во України, 1929. — 286 с.
8. *Райков Б.Е.* Человек и животные: Краткий учебник зоологии для начинающих. — 3-е изд. — Петербург: Гос. изд-во, 1920. — 186 с.
9. *Яхонтов В.В.* Мир животных: Учебная книга по зоологии. — М. — Л.: Гос. изд-во, 1925. — 340 с.
10. *Коробʼїна Л.Д., Павлова Н.М., Яковлєв В.І.* Підручник зоології: Для старших груп семирічної трудової школи. — 2-ге вид. — Харків: Держ. вид-во України, 1929. — 374 с.
11. *Аркин Е.А.* Человек: Учебная книга для школ II ступени. — М. — Л.: Гос. изд-во, 1928. — 271 с.
12. *Левченко В.* Людина. Анатомія, фізіологія та гігієна. — Х., 1930.
13. *Нагорный О.В.* Жизнь и строение человеческого тела (Физиология и анатомия человека). — Х.: Гос. изд-во Украины, 1928. — 192 с.
14. *Дучинский Ф.Ф.* Эволюционное учение: Рабочая книга для школы. — 5-е изд. — М. — Л.: Госиздат, 1928. — 252 с.
15. *Натали В.Ф.* Биология: Рабочая книга для школ II ступени. — М. — Л.: Гос. изд-во, 1927. — 201 с.
16. *Беляев М.М.* Рабочая книга по эволюционному учению (происхождение и развитие живых существ на Земле: Пособие для учащихся старших групп школы 2-й ступени и других школ повышенного типа. — М. — Л.: Гос. изд-во, 1927. — 144 с.

Ідеї сімейного виховання в творчій спадщині просвітителів XVIII ст.

Ольга БУТЕНКО,

викладач кафедри теорії та методики дошкільної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Одним із найскладніших видів наукового та художнього пізнання є дослідження історії народу на різних етапах розвитку, особливо його духовної культури. Однак, не осягнувши минулого, не проникнувши до джерел духовної діяльності наших пращурів, не вивчивши закономірності розвитку елементів духовності українського етносу, ми не зможемо повною мірою усвідомити внутрішній світ сучасної людини і передбачити, яким він буде через десять, двадцять чи, скажімо, 50 років потому. Адже відомо, що минуле *треба пам'ятати, жити сьогоднішнім, а думати про майбутнє.*

Ретроспективний аналіз педагогічних ідей мислителів минулого дає підстави стверджувати, що проблема духовності завжди була надзвичайно актуальною як у практичному, так і в теоретичному аспектах. На нашу думку, особливого резонансу це питання набуває, починаючи з 30-х років XVII ст. й аж до кінця XVIII ст., коли Україна вступила у новий період розвитку педагогічної думки — добу українського бароко, або Козацьку добу, що і визначило своєрідність духовного життя українського народу.

Ми обстоюємо думку про те, що стиль бароко був особливо принадним для українців — нації, котра перебувала між православним Сходом і латинізованим Заходом. Зважаючи на освіченість українців, які навчалися в західноєвропейських університетах, Петро I покликав їх очолити освітні та церковні установи не лише України, а й Росії.

Філософами того часу розроблена цілісна система поглядів на світ, проблеми сутності людства та його місця у Всесвіті, ставлення людини до природи й до Бога, розглядалися особливості пізнавальної діяльності та вивчення творчих здатностей людини, її відчуттів, логіки, проблеми мови, мислення, провадилася розробка натурфілософії, акцентувалася увага на проблемі виховання дитини в сім'ї.

Найвизначнішими представниками українського просвітнього руху XVIII ст. були Д.Туптало, І.Максимович, О.Кроковський, С.Яворський, Ф.Прокопович, М.Козачинський, С.Кулябка, Г.Кониський, Г.Сковорода, Я.Козельський, П.Завадовський, І.Фальковський, В.Каразін, І.Орлай, А.Прокопович-Антонський, І.Тимківський, П.Білецький-Носенко та ін.

Червоною ниткою в історико-педагогічній спадщині освітніх, культурних та церковних діячів XVIII ст. проходить ідея сімейного виховання, а на цій основі — формування у молоді таких важливих моральних рис, як повага до батьків, жінки, бабусі, дідуся; почуття милосердя, вдячності; слухняність, ввічливість тощо.

Так, значне місце у своїх творах проблемі виховання в молоді поваги до батьків, слухняності, милосердя, стриманості та бажання робити добро відводив освітній, культурний, церковний діяч, педагог і літератор Іоанн Максимович, зазначаючи, що життя людини безпосередньо залежить від характеру виховання.

Багато цікавих педагогічних ідей у своїх філософських творах висловлював учений-гуманіст, педагог, культурно-освітній діяч, письменник Мануїл Олександрович (Михайло) Козачинський. Такі риси особистості, як любов до батьків, слухняність, правдивість, вдячність, ввічливість тощо автор назвав складовими справедливості.